

УДК 801.316.6-01+801.318-01

**Я.Я. Іваноў**

## ГРЫГЕРЫЯ ЯК СЕМАНТЫЧНЫ ТЫП АФАРЫСТЫЧНАГА ВЫКАЗВАННЯ

Аналізуецца семантыка афарыстычных выказванняў з пункту погляду іх адносін да рэчаіснасці. Вызначаюцца асноўныя семантычныя тыпы афарызмаў (“закон”, “максіма”, “сентэнцыя”, “грыгерыя”, “парадокс” і інш.). Афарызмы-грыгерыі апісваюцца як лінгвістычная катэгорыя.

Тэрмін “грыгерыя” (< ісп. *gregueria*) з’яўляецца штучна створаным і належыць вядомаму іспанскаму пісьменніку Рамону Гомесу дэ ла Серна (*Gomez de la Serna*), які разумеў пад грыгерыяй адну з разнавіднасцей літаратурнага жанру выслоўяў. У якасці асноўнай прыметы грыгерый пісьменнік вызначыў змястоўна-тэматычную скіраванасць на адлюстраванне звычайных, побытавых бакоў рэчаіснасці (т. зв. “дробязей жыцця”) у супрацьпастаўленне “напышлівым афарызмам”, у якіх “дарэмна вырашаюцца” агульныя праблемы быцця [1, с. 294–297]. Гомесу дэ ла Серна належыць і ўзорная паводле сваіх мастацкіх якасцей кніга асобных выслоўяў “*Total de gregueries*” (1955), якая цалкам складаецца з адных грыгерый.

Заўважная арыгінальнасць разумення Гомесам дэ ла Серна афарызма як літаратурнага жанру не перашкодзіла іспанскаму пісьменніку мімаволі даволі дакладна вызначыць адну з асноўных зместавых разнавіднасцей афарыстычных выказванняў. Да яе адносяцца тыя афарызмы, у якіх абагульненню падпадаюць такія рэаліі быцця чалавека і навакольнага свету, што звычайна вельмі рэдка спецыяльна асэнсоўваюцца чалавекам у працэсе яго эпістэمالагічнай дзейнасці (знаходзяцца ў межах глыбокага маргінэзу прадметнай сферы эпістэمالагічнага аналізу рэчаіснасці). Шмат грыгерый сустракаецца, напрыклад, у вядомых кнігах афарызмаў “*Плоды раздумий*” (1854) Казьмы Пруткава, “*Myśli nieuczesane*” (1957) С.Е. Леца, творах іншых знакамітых пісьменнікаў-афарыстаў. Тэрмін “грыгерыя” даволі шырока распаўсюджаны ў заходнееўрапейскай літаратурнай практыцы (дзякуючы шырокай вядомасці кнігі грыгерый Гомеса дэ ла Серна). Паступова пранікае грыгерыя як разнавіднасць жанру афарызмаў і ў славянскія літаратуры, у тым ліку і ў беларускую (параўн. “Грыгерыі” Адама Глобуса [2]).

Разам з гэтым у сучаснай філалогіі не існуе паразумення наконт рода-відавых адносін афарызма і грыгерыі [3, с. 60–65], а таксама самога вызначэння (і ўвогуле мэтазгоднасці выкарыстання) паняцця “грыгерыя” як геналагічнай і семантычнай разнавіднасці афарызма. У аўтарытэтным “Літаратурном энцыклапедычным словаре” (1987), напрыклад, ні ў артыкуле “Афоризм” (М. Л. Гаспараў), ні ў артыкуле “Афористика” (М. М. Эпштэйн), ні тым больш асобна пра грыгерыю нічога не згадваецца. Адсутнічае тэрмін “грыгерыя” і ў лінгвістычных энцыклапедычных даведніках (што, акрамя іншага, абумоўлена агульнай нераспрацаванасцю метамовы вывучэння моўнай прыроды афарызма). У гэтай сувязі паўстаюць пытанні вызначэння і апісання грыгерыі, па-першае, як разнавіднасці жанру афарызмаў, а па-другое, як спецыфічнага паводле зместу тыпу афарыстычнага выказвання. Гэта, у сваю чаргу, вымагае акрэслення паняцця грыгерыі не толькі ў межах літаратуразнаўства [4], але і як уласна лінгвістычнага аб’екта [5].

У гэтым артыкуле будзе зроблена спроба вызначыць грыгерыю як семантычную разнавіднасць афарыстычнага выказвання паводле яго адносін да рэчаіснасці (і кваліфікаваць на гэтай падставе грыгерыю як уласна лінгвістычнае паняцце), а

таксама апісаць асноўныя зместавыя і функцыянальныя ўласцівасці грыгерыі і яе суадносіны з іншымі семантычнымі тыпамі афарыстычных выказванняў.

Пад афарызмам трэба разумець выказванне (як пэўнага аўтара, так і ананімнага паходжання), сінтаксічна эквівалентнае сказу, у якім сцісла, ёміста, абагульнена і, як правіла, у стылістычна вытанчанай, нярэдка алегарычнай і высокамастацкай форме адлюстроўваецца закончаная думка павучальнага ці сцвярджальнага характару, пераважна агульназначнай тэматыкі, глыбокага, істотнага і разам з тым часта дасціпнага ці нават парадаксальнага зместу. Ва ўласна лінгвістычным сэнсе афарызмам можа быць любая фраза са структурай закончанага сказа, якая адлюстроўвае пазачасавую і нелакалізаваную сувязь паміж неадзінкавымі аб'ектамі рэчаіснасці і якая з'яўляецца зместава самадастатковай (аўтасемантычнай).

Паняцце “афарызм” не павінна атаясамлівацца з уяўленнем аб нейкай разнавіднасці выказванняў, якое істотна супрацьпастаўляецца паняццям “выслоўе (як літаратурны жанр)” (“сентэнцыя”, “максіма”, “парадокс” і г. д.), “крылаты выраз” ці “прыказка” або, наадварот, ніяк не размяжоўваецца з імі. Усе выслоўі і парэміі могуць быць па сваёй семантычнай структуры або афарыстычнымі (адлюстроўваць рэчаіснасць у абагульненым выглядзе), або неафарыстычнымі (паведамляць аб прыватных, канкрэтных з'явах быцця). У адносінах да афарыстычных літаратурных выслоўяў, крылатых выказаў ці прыказак паасобку паняцце афарызма трэба лічыць не родавым (як гэта пашырана на практыцы і ў некаторых навуковых працах), а катэгарыяльным. Такое разуменне паняцця “афарызм” дазваляе не толькі акрэсліць асобны клас (тып) выказванняў на падставе адной адметнай уласцівасці (якасці афарыстычнасці), але і супрацьпаставіць іх на гэтай падставе ўсім астатнім выказванням – не афарызмам.

Афарызм паводле сваіх інтэгральных прымет суадносіцца з сумежнымі з'явамі мовы і маўлення (літаратурнымі выслоўямі і парэміямі) толькі часткова, г. зн. што афарызм можа быць і літаратурным выслоўем (у складзе пэўнага тэксту або асобным творам), і крылатым выразам, і прыказкай і г. д., але не ўсе яны з'яўляюцца афарыстычнымі паводле структуры і семантыкі. У адносінах да ўсіх разам літаратурных выслоўяў, крылатых выказаў, прыказак паняцце афарызма павінна разглядацца як класіфікацыйнае (у сэнсе іх вызначэння як “афарызмаў” або як “не афарызмаў”).

Афарызмы паводле зместу з'яўляюцца выказваннямі, у якіх тыя ці іншыя сувязі паміж прадметамі, з'явамі, працэсамі і г. д. рэальнага або выдуманнага свету (або пэўныя ўласцівасці адпаведных аб'ектаў) адлюстроўваюцца ў абагульненай форме. Паколькі ў афарызмах пазамоўная рэчаіснасць абагульняецца, таму ў іх паведамляецца не аб асобных, канкрэтных рэаліях, а аб іх як аб цэлых класах. Тыя ці іншыя ўласцівасці аб'ектаў рэчаіснасці або сувязі паміж імі, аб якіх згадваецца ў афарыстычных выказваннях, маюць агульны характар. Гэта прадугледжвае іх абавязковасць (неабходнасць і рэгулярнасць праяўлення, а г. зн. “заканамернасць”) для ўсіх без выключэння асобных, канкрэтных рэалій як элементаў адпаведнага класа аб'ектаў рэчаіснасці. Таму ў афарызмах адлюстроўваюцца менавіта заканамерныя сувязі паміж неадзінкавымі рэаліямі (або заканамерныя іх уласцівасці), якія існуюць аб'ектыўна або толькі ў межах адной з магчымых (выдуманых) рэчаіснасцей.

Заканамернасці рэчаіснасці, што адлюстроўваюцца ў афарыстычных выказваннях, натуральна складаюць неаднароднае мноства і адрозніваюцца адна ад адной паводле шэрага субстанцыянальна значных параметраў. Яны, напрыклад, неаднолькавыя:

а) па сферы свайго дзеяння, параўн: бел. *Снег на куццю – грыбы на лета* (народная прыкмета) і *Кожны чалавек – гэта цэлы свет* (К. Чорны); рус. *Всему свое время* (Екклезіяст, 3, 1) і *Грибов ищут, по лесу рыщут* (прыказка, якая ўжываецца і ў прамым сэнсе); польск. *Kwitną drzewa w listopadzie, zima aż do maja będącie* (народнае

назіранне) і *Kto miłości nie zna, ten żyje szczęśliwy, I noc ma spokojną, i dzień nietęskliwy* (А. Mickiewicz) і да т. п.;

б) па ўмовах і формах свайго праяўлення, параўн.: бел. *Кіньма сваркі і звадкі* (Я. Купала) і *Гусі нізка – зіма блізка* (прыказка); рус. *Чужая душа – потемки* (прыказка) і *Твори, выдумывай, пробуй* (В. Маяковский); польск. *Kiedy luty, obuj buty* (прыказка) і *Samotność lubią tylko głupcy lub mędrzy* (H. Sienkiewicz) і да т. п.;

в) па ступені неабходнасці свайго існавання, параўн.: бел. *Пугай абуха не пераб'еш* (прыказка) і *Гордасць – таксама, мабыць, жаночае характэро* (Я. Скрыган); рус. *Ничто не вечно под Луною* (Н. Карамзин) і *Не знаешь, где найдешь, где потеряешь* (прыказка); польск. *Co było, to nie wróci* (прыказка) і *Litera prawa powinna być włączona do alfabetu* (S. J. Lec, "Myśli nieuczesane") і да т. п.;

г) па сваёй адпаведнасці рэальнаму парадку рэчаў у свеце, параўн.: бел. *І дурань ведае, што ў нядзелю свята* (прыказка) і *Рупная пчала Умеє ў соты мёд сабраць і з горкіх кветак* (М. Багдановіч); рус. *Лошади едят овес и сено* (А. П. Чехов) і *Хоть яловая, а телись* (прыказка); польск. *Nie ma róży bez cierni (kolców)* (прыказка, якая можа ўжывацца і ў прамым сэнсе) і *Zdarza się, że haczyk zostaje połknięty razem z rybakiet* (S. J. Lec, "Myśli nieuczesane") і да т. п.

У залежнасці ад гэтага можна вылучыць аднародныя групойкі афарыстычных выказванняў, у якіх адлюстроўваюцца заканамернасці пэўных відаў і якія складаюць адпаведныя семантычныя тыпы афарызмаў [6; 7].

Усе заканамернасці рэчаіснасці размяжоўваюцца па сваёй несупярэчнасці vs. супярэчнасці існуючаму ў рэальным (або выдуманым) свеце парадку рэчаў. Адпаведна гэтаму ўсе афарызмы дыферэнцыруюцца паводле зместу на несупярэчныя і супярэчныя рэчаіснасці. Параўн.: бел. *Каб сонца засланіць – вушэй асліных мала* (К. Крапіва) і *Усялякае бывае: жук рыкае, а карова лятае*; рус. *Пар костей не ломит* і *Сильнее кошки зверя нет* (И. Крылов); польск. *Nikt się mistrzem nie rodzi* і *Kto się kochał sto razy, ten nie zna miłości* (W. Szymanowski) і да т. п.

Несупярэчныя рэчаіснасці афарызмы падзяляюцца на дзве групы паводле істотнасці vs. неістотнасці, неабходнасці vs. выпадковасці і рэгулярнасці vs. нерэгулярнасці праяўлення адлюстраваных у іх заканамернасцей рэчаіснасці. Першую групу складаюць афарызмы, якія абазначаюць тыя заканамернасці, якія характарызуюцца адначасовай наяўнасцю ўсіх названых прымет свайго праяўлення, г.зн. абсалютнай намалагічнай сілай ("законы"), параўн.: бел. *Чым больш аўчыну мнуць, тым яна летшая* (прыказка); *Назад не прыйдзе хваля тая, што з быстрай рэчкай уплывае* (Я. Колас) і да т. п. Другую групу складаюць афарызмы, у якіх адлюстраваны намалагічна адносныя заканамернасці, што характарызуюцца толькі тымі ці іншымі з трох згаданых вышэй прымет свайго праяўлення ("не законы"), параўн.: бел. *Хто спіць, той не грэшыць* (прыказка); *У кожным чалавеку льга знайсці частачку душы паэта* (К. Чорны, "Скіп'ёўскі лес") і да т. п. [8].

Усе заканамернасці рэчаіснасці, якія не маюць сілы закону, можна дыферэнцыраваць па сваёй прыналежнасці vs. непрыналежнасці да глабальных або значных, істотных толькі ў жыцці чалавека праяўленняў упарадкавання свету. Афарыстычныя выказванні, у якіх адлюстроўваюцца заканамернасці другога тыпу, можна вызначыць як *грыгерыі*. Параўн.: бел. *Няма летшай рэчы, чым свіныя плечы* (прыказка), *Выбачайце, калі ласка* (А. Макаёнак); рус. *Коса – девичья краса* (прыказка), *Театр начинается с вешалки* (К. Станиславский); польск. *Zegar nie je, nie pije, a jednak bije* (прыказка), *Głos odradza się cudownie, Gada w echu dusza gór* (J. Łuszczewska) і да т. п.

Афарыстычныя выказванні-грыгерыі не маюць жорстка замацаваных за імі фармальных прымет, гэта ўласна семантычная разнавіднасць афарызмаў, што зместава не

супярэчаць рэчаіснасці і не адлюстроўваюць яе законаў. Грыгерыямі могуць быць як дэкларацыйныя афарызмы (“сентэнцыі”), так і дырэктыўныя (“максімы”) [9].

Натуральнай сферай функцыянавання афарызмаў-грыгерый з’яўляецца мастацкая літаратура, дзе яны і ўзніклі як разнавіднасць жанру літаратурных выслояў. Параўн.: бел. *Самыя непатрэбныя рэчы ў кватэры – падарункі* (А. Глэбус, “Грыгеры”); *Указальнікі нязручныя тым, што не пакідаюць выбару* (М. Коўзкі, “Доля праўды: Сатырычныя мініяцюры”); рус. *Специалист подобен флюсу: полнота его односторонняя* (К. Прутков, “Плоды раздумья: Мысли и афоризмы”), *Полная девочка похожа на булку* (А. П. Чехов, Записные книжки), *Если читатель не знает писателя, то виноват в этом писатель, а не читатель* (И. Ильф, Записные книжки); польск. *Przysta, zalakowana koperta zawiera tajemnicę* (S. J. Lec, “Myśli nieuczesane”); *W sutannie też chodzi prawdziwy mężczyzna* (J. Szczerbiak, “Myśli przewietrzzone”) і да т. п.

Грыгерыі як семантычная разнавіднасць афарыстычных выказванняў ужываюцца таксама ў мове мастацкіх твораў, хоць і ў значна меншай ступені, чым як асобныя мастацкія тэксты. Параўн.: бел. *А ў кандыдатах ніколі не бывае нястачы на свеце* (Я. Колас, “Дрыгва”); рус. *Паровоз ни-ка-кой пылинки не любит: машина, брат, это – барышня... Женщина уж не годится – с лишним отверстием машина не пойдет* (А. Платонов, “Чевенгур”) і да т. п.

Афарызмы-грыгерыі прадстаўлены і ў парэміялагічным фондзе мовы, але параўнальна мала. Параўн.: бел. *Еж, пакуль рот свеж; Калі курэц, то насі люльку і тытунец; Канюшына – каню сіла; Ці плакаць, ці смяцца – усё адно моршчыцца*; рус. *Борода в честь, а усы и у кошки есть; Коса – девичья краса; Неделя крепка середой; Путь к сердцу мужчины лежит через его желудок*; польск. *Bez soli tak jak bez chleba; Nie rób z tata wariata, a z tatu panoramy* і да т. п.

Трэба адзначыць, што існуе практыка называць афарызмы вызначанага семантычнага тыпу “трапнымі словамі” (або “трапнымі выразамі”) [3, с. 60]. Аднак звычайна гэтымі ж тэрмінамі абазначаюцца яшчэ і парадаксальныя па змесце афарыстычныя выказванні, і афарызмы, у якіх у вытанчанай стылістычнай форме адлюстравана нейкая агульназначная ці агульнавядомая думка (у параўнанні з іншымі, не такімі стылістычна вытанчанымі варыянтамі яе адлюстравання), і афарыстычныя выказванні, дзе змяшчаецца яскравая метафара або скарыстаны каларытны вобраз і да т. п. Такім чынам, паняцце трапнага слова (выразу) толькі ўскосна звязана з вызначэннем пэўнай зместавай спецыфікі афарызмаў, а таму не можа быць эквівалентным паняццю “грыгерыя” (насуперак поглядам Н. Ц. Федарэнкі і Л. І. Сакольскай [3, с. 60–65]).

Адлюстраваныя ў афарыстычных выказваннях-грыгерыях заканамернасці рэчаіснасці знаходзяцца на перыферыі эпістэмалагічнай дзейнасці чалавека. Таму афарызмы-грыгерыі нярэдка абазначаюць такія заканамернасці быцця чалавека і прыроды, выяўленне (канстатацыя) якіх з’яўляецца вынікам яскрава індывідуальнага (суб’ектыўнага) тэарэтычнага ці практычнага вопыту пазнання свету. У такіх выпадках само па сабе існаванне адпаведных заканамернасцей рэчаіснасці можа ўспрымацца як выдуманасць, паколькі выходзіць за межы звыклых (аб’ектыўных) уяўленняў аб свеце. Афарызмы-грыгерыі такога роду сустракаюцца пераважна ў мове мастацкай літаратуры. Параўн.: бел. *Грахі – учынкi, якія прыемна згадаць* (А. Глэбус, “Грыгеры”), *Чаму падзёнка захавалася ў вяках? Бо ўсё наспявае зрабіць за дзень* (М. Коўзкі, “Доля праўды: Сатырычныя мініяцюры”), рус. *Ветер есть дыхание природы* (К. Прутков, “Плоды раздумья: Мысли и афоризмы”); *Военные поражения происходят от потери солдатами жен* (А. Платонов, “Чевенгур”) і да т. п.

Афарызмы-грыгерыі, якія абазначаюць заканамернасці рэчаіснасці, вызначаныя на падставе індывідуалізаванага эпістэмалагічнага вопыту, на першы погляд

набліжаюцца па змесце да супярэчных рэчаіснасці выказванняў (“парадоксаў” ці “каанаў” [10]). Хістка мяжа паміж імі палягае ў адрозненні тых заканамернасцей рэчаіснасці, што супярэчаць толькі суб’ектыўным уяўленням аб свеце (пэўнага індывіда ці пэўнага моўнага асяроддзя), ад тых, што супярэчаць увогуле аб’ектыўнай карціне свету.

### СПІС ЛІТАРАТУРЫ

- 1 Гомес де ла Серна, Р. Избранное / Р. Гомес де ла Серна : пер. с исп. ; сост. и предисл. Н. Малиновской. – М. : Художественная литература, 1983. – С. 294–341.
- 2 Глэбус, А. Грыгерыі / А. Глэбус // Наша Ніва. – 1996. 12 жніўня – С. 15.
- 3 Федоренко, Н. Т. Афористика / Н. Т. Федоренко, Л. И. Сокольская. – М. : Наука, 1990. – 419 с.
- 4 Іваноў, Я. Я. Да тэорыі жанравага паняцця “афарызм” у еўрапейскай літаратуры / Я. Я. Іваноў // Славянские литературы в контексте мировой : материалы и тезисы докл. Междунар. науч. конф., 25–30 октября 1993 г. – Минск, 1994. – С. 108–111.
- 5 Іваноў, Я. Я. Да вызначэння паняцця “грыгерыя” / Я. Я. Іваноў // Славянскія літаратуры ў сусветным кантэксце : матэрыялы III Міжнар. навук. канф., 8–20 лістапада 1997 г. : у 2 ч. – Мінск, 1999. – Ч. 2. – С. 62–65.
- 6 Іваноў, Я. Семантычная тыпалогія афарызма ў славянскіх і германскіх мовах / Я. Іваноў // Frazeologické štúdie III : к 13. kongresu slavistov v L’ubl’ane. – Bratislava, 2003. – S. 43–60.
- 7 Іваноў, Я. Я. Семантыка афарыстычных выказванняў : на матэрыяле славянскіх і германскіх моў / Я. Я. Іваноў // Весн. Беларус. дзярж. ун-та. Сер. 4. – 2004. – № 1. – С. 63–68.
- 8 Іваноў, Я. Аб адной семантычнай разнавіднасці афарызмаў (афарыстычныя выказванні – законы) ва ўсходнеславянскіх мовах / Я. Я. Іваноў // Białostocki przegląd kresowy. – 2000. – Т. VIII. – S. 37–49.
- 9 Іваноў, Я. Я. “Максіма” і “сентэнцыя” як семантычныя разнавіднасці афарызма паводле яго адносін да рэчаіснасці : на матэрыяле славянскіх і германскіх моў / Я. Я. Іваноў // Studia wschodniostowiańskie. – 2002. – Т. 2. – S. 179–195.
- 10 Іваноў, Я. Я. “Парадоксы” і “кааны” як семантычныя тыпы афарыстычных выказванняў / Я. Я. Іваноў // Вес. Беларус. дзярж. пед. ун-та. – 2002. – № 2 (32). – С. 82–88.

#### *Yauhen Ivanou. The gregueria as a semantic type of the aphorism*

The semantics of aphorisms with respect to their relation to reality is analyzed. The basic semantic types of aphorisms (“law”, “maxim”, “saying”, “gregueria”, “paradox”, etc.) are defined. Greguerias are described as a linguistic category.